

**Пераходныя памякчэнні
заднеязычных,
лёс спалучэнняў зычных з
наступным *j**

- 1 Адлюстраванне вынікаў фанетычных працэсаў дапісьмовай пары ва ўсходнеславянскіх гаворках.
- 2 Палаталізацыі заднеязычных.
- 3 Ётавая палаталізацыя.

Адлюстраванне вынікаў фанетычных працэсаў дапісьмовай пары ва ўсходнеславянскіх гаворках

Закон адкрытага складу, які ўзнік у пэўны перыяд гісторыі праславянскай эпохі, прывёў да перабудовы ўсёй фанетычнай сістэмы праславянскай мовы.

У выніку дзеяння закону адкрытага складу былі страчаны праславянскія канцавыя зычныя [t], [s], [d], [n] у дзеяслоўных і назоўнікавых формах:

**reket* – рече (аорыст),

**plodōs* – плодъ.

Адбывалася спрашчэнне груп зычных.

Захаваліся толькі такія спалучэнні зычных, якія не ўтваралі закрытага склада і ўваходзілі ў адзін склад:

- з першым [с], [з]: *господь, весна, искати, нести, казнь, разбити;*
- з другім санорным і [в]: *мьгла, клятва, вепрь, вѣтръ, квасъ.*

Іншыя групы зычных у праславянскай мове змяніліся:

1 тып змен: першы зычны знікаў:

- *pt, *bt, *vt, *kt, *gt → *t: *givti – жыву (живу), *dolbto – долото (долбиту), *renktъ – памь;
- *ps, *bs, *ts, *ds, *ss → *s: *opsa – оса, *dadsi – дасу;
- *pn, *bn, *tn, *dn → *n: *gybnōti – гынџти (гибель), *karnōti – канџти (капати), *vędnōti – ванџти (увядать), *sъrnъ – сьнъ (спать);
- *bm, *dm, *tm → *m: *pledme – плема (плодъ), *vedme – вѣмь (вѣдату), *vertme – врѣма;
- *tl, *dl → *l: *metlъ – мель (метџ), *vedlъ – вель (ведџ) (гэтыя праславянскія спалучэнні захаваліся ў заходнеславянскіх мовах: польскія *gardło, mydło*);
- *bv → *b: *obvolkъ – облакъ (у рускай мове *обволакивать*), *obvolstъ – область (волость), *obvęzati – абязату (абавязак).

2 тып змен

2 тып змен: першы выбухны зычны ў
выніку дысіміляцыі
(распадабнення) змяняўся ў
шчылінны (фрыкатыўны):

*tt, *dt → *st: *vedti – весту (ведж),
*metti – месту (метж).

Палаталізацыі заднеязычных

Закон складовага сінгарманізму, узнікшы, які закон адкрытага складу, у праславянскую эпоху, абумовіў змены ў фанетычнай сістэме праславянскай мовы.

Найбольш важныя змены заднеязычных [k], [g], [h] пад уплывам галосных пярэдняга раду. Змены, звязаныя з прыстасаваннем артыкуляцыі зычных да артыкуляцыі галосных, мелі характар, які дазволіў ім развіць працэсы, што прывялі да ўтварэння новых зычных фанем.

У праславянскі перыяд мяккія зычныя ўзнікалі 2 шляхамі:

- а) у выніку памякчэння заднеязычных зычных [k], [g], [h] у суседстве з галоснымі пярэдняга раду;
- б) у выніку памякчэння усіх зычных пад уздзеяннем [j].

Палаталізацыі заднеязычных

– працэсы пераходнага памякчэння, калі зацвярдзелыя заднеязычныя ў выніку дзеяння складовага сінгарманізму ў становішчы перад (I, II палаталізацыі) або пасля (III палаталізацыя) галоснымі перэдняга раду пераходзілі ў мяккія шыпячыя або свісцячыя.

I палаталізацыя

[г], [к], [х] + галосныя пярэдняга рада →
[ж'], [ч'], [ш']:

*грѣхъ – грѣшьникъ, рѣка – порѣчиту,
кѣнига – кѣнижьникъ.*

Пры гэтым *ё пасля новых мяккіх зычных
[ж'], [ч'], [ш'] змяняўся ў [а]:

**vedětei – брѣжату, *krikětei – кричату,
slouchětei – слоушату.

II палаталізацыя

[г], [к], [х] + галосныя *и, ъ* *oi, *ai
(дыфтангічнага паходжання) → [з'], [ц'],
[с']: *вълкъ – вълци, другъ – друзи,*
моуха – моусъ.

Адрозненні ў змяненні дыфтонгаў *oi, *ai ў
[и] ці [ѣ], відаць, залежалі ад інтанацыі
канчаткаў.

[г] → [з'] праз стадыю [д'з']:

[г] → [д'з'] → [з'].

Разнавіднасць II палаталізацыі

– змяненне *kve, *gve (дзе *ě ← *oi)
→ цвѣ, звѣ

(*g – [з'] праз стадыю [d'z']: [г] → [д'з']
→ [з']): *цвѣтъ, звѣзда*

(заходнеславянскія – польскія *kwiat, gwiazda*).

III палаталізацыя

[и], [ь], [е] + [г], [к], [х] → [з'], [ц'], [с']:

**ovika – овьца, *otikъ – отьць*

- пасля заднеязычных не павінна быць зычных,
а таксама галосных ь, ы: *кѣнагыни – кѣназь*
(**kŷningŏs* – запазычанае з германскіх моў –
праславянскае **kŷningъ*), *ликъ – лице*.

Разнавіднасць III палаталізацыі –

[г], [к], [х] пасля ьр у спалучэнні **tyrt* перад
наступным галосным → [з'], [ц'], [с']:

мьркноути – мьрцати.

Храналагічная паслядоўнасць палаталізацый:

I палаталізацыя (агульнаславянскае
моўнае адзінства)

дыфтонгі → манафтонгі

II палаталізацыя, III палаталізацыя
(пачатак распаду агульнаславянскага
адзінства):

**kriketei – кричати,*

**krikoi – *kriki – крици*

калі І палаталізацыя дзейнічала (была
жывой з'явой), у выпадку **krikoi* (→ **kriki*
– *крици*) пасля заднеязычнага быў
непярэдні галосны [o] – частка
дыфтонга, а калі дыфтонг **oi* змяніўся ў
адзін гук *u*, ужо не дзейнічала І
палаталізацыя, інакш заднеязычны
ператварыўся б не ў свісцячы, а ў
шыпячы;

**отькъ – отьць*

(скланенне з асновай на **ѡ*, мяккі варыянт) – клічны склон – *отьче* – як у слоў цвёрдага варыянта – канчатак *-е*, а не *-ю*, як у мяккага варыянта (*коню*);

форма ***отьче*** ўтварылася не ад *отьць*, а ад **отькъ*, ад якой у працэсе I палаталізацыі з'явілася і форма *отьче*, у час з'яўлення формы *отьче* формы *отьць* яшчэ не было (таксама як і ў словаформе *кѣнаже*);

формы тыпу ***кѣнажь, овьчь*** – прыналежныя прыметнікі, дзе другасныя шыпячыя ўтварылася ў выніку I палаталізацыі ад праславянскіх спрадвечных заднеязычных, а не ад свісцячых, наяўных ва ўтваральных старажытнарускіх асновах – *кѣнязь, овьца*).

Ётавая палаталізацыя

– памякчэнне зычных у выніку ўздзеяння *[j].
Акрамя другасных мяккіх зычных, што ўзніклі ў выніку дзеяння I, II, III палаталізацый, старажытнаруская мова атрымала ў спадчыну ад праславянскай яшчэ і такія мяккія, якія развіліся ў выніку змянення спалучэнняў розных зычных з *j.

Гук [j] – гэты сярэднеязычны санорны звонкі мяккі зычны, таму яго ўздзеянне на цвёрдыя зычныя заключаецца ў памякчальным уплыве на гэтыя гукі.

Уздзеянне з боку [j] падваргаліся розныя зычныя, але памякчэнне гукаў давала ці розныя, ці аднолькавыя вынікі ў розных дыялектах праславянскай мовы.

Ва ўсіх славянскіх мовах аднолькавымі сталі вынікі змянення спалучэнняў заднеязычных і свісцячых зычных з *j: *kj, *gj, *hj, *sj, *zj. У выніку памякчаючага ўздзеяння *j сам ён асіміляваўся з узнікшым зычным і знік, а *k, *h, *g, *s, *z змяніліся ў мяккія шыпячыя:

Праславян- ская мова	Паўднёваславянскія мовы (стсл. – стараславянская, балг. – болгарская)	Заходне-славянскія мовы	Усходнеславянскія мовы (стр. – старажытнаруская)
*kj *plakjos	Ч <i>плачь</i> (стсл.), <i>плач</i> (балг.)	Ч <i>placz</i> (польская)	Ч <i>плачь</i> (стр.) (плакати)
*gj *lъgja	Ж <i>Лъжа</i> (стсл., балг.)		Ж <i>лъжа</i> (стр.) <i>ложь</i> (лъгати)
*chj *douchja	Ш <i>доуша</i> (стсл.) <i>душа</i> (балг.)	Ш <i>Dusza</i> (польская)	Ш <i>доуша</i> (стр.)
*sj *nosjon	Ш <i>ношѣ</i>	Ш <i>noszę</i>	Ш <i>ношу</i>
*zj *kozja	Ж <i>кожа</i>	Ж <i>Kůže</i> (чэшская)	Ж <i>кожа</i>

Працэс памякчэння спалучэнняў [*tj] і [*dj]:

*tj	щ	ц	ч
*swetja	<i>свѣща</i> (стсл.)	<i>Świeca</i> (польская) <i>Swice</i> (чэшская)	<i>свѣча</i> (стр.)
	<i>свещ</i> (балг.)		
*chotjon	<i>хощу</i>	<i>Chce</i> (польская)	<i>хочу</i>

Змяненні спалучэнняў зычных [*kt], [*gt] перад галоснымі пярэдняга раду:

*kt + галосны *gt пяр. рада	щ	ц	ч
*noktʹ	<i>нощ</i> (стсл.) <i>нощ</i> (балг.)	<i>нос</i>	<i>ночь</i>
*rektei	<i>рещи</i> (стсл.)	<i>Ріе́с</i> (польская) <i>рѣсі</i> (чэшская)	<i>печи</i>
*mogtei	<i>мощи</i>	<i>мос</i>	<i>мочи</i> (стр.)
*rektei	<i>рещи</i>		<i>речи</i> (стр.)

Спалучэнні губных зычных з *j: [*pj],[*bj], [*mj],[*vj].

*губны + j	губны + Л'	[губны + j]	[губны + л']
*pj, *bj, *vj, *mj (<i>l-epentheticum</i>)	(у балгарска й мове [л] захованы толькі ў пачатку слова)	[губны + j']	[пл'], [бл'], [мл'], [вл']

Не ў пачатку слова эпентычны [л]

*zemja	<i>земл</i> " (стсл), <i>земя</i> (балг.)	<i>ziemia</i>	<i>земля</i>
*kouprja	<i>купл</i> " (стсл.)	<i>kuria</i>	<i>купля</i>

Спалучэнні санорных *r, *l *n з *j

*rj *bourja	[p'] боур" (стсл.)	[p], [ж] <i>boure</i> (чэшская) <i>burza</i> (польская)	[p'] буря
*lj *volja	[l'] вол" (стсл.)	[l'] <i>wola</i> (польская)	[l'] воля
*nj *konjos	[n'] конь	[n'] <i>koń</i>	[n'] конь

Спалучэнні [*skj] і [*stj]

*skj pouskjon	Щ <i>поущж</i> (стсл.) <i>пущам</i> (балг.)	шч <i>puszczać</i> (польская)	шч (щ) <i>поущоу</i> (стр.)
*stj *tistja	Щ <i>тъща</i> (стсл.) <i>тъща</i> (балг.)	ц <i>tesciowa</i> (польская)	шч (щ) <i>тъща</i> (стр.)
*poustja	<i>поуща</i> (стсл.)	<i>puszcza</i>	<i>поуща</i> (стр.)

Спалучэнні *zgj, *zdj

<p>*zgj</p> <p>*duzgjъ (duzget — літоўская ‘стучаць глуха’)</p>	<p>жд</p> <p><i>дъждь</i> (стсл.)</p> <p><i>дъжд</i> (балг.)</p>	<p>шч</p> <p><i>deszcz</i> (польская)</p>	<p>шч (жд)</p> <p><i>дъждь</i> (стр.)</p>
<p>*zdj</p> <p>*jezdjon</p>	<p>жд</p> <p><i>ѣждѣ</i> (стсл.)</p>	<p>дз</p> <p><i>jeździć</i></p>	<p>ж</p> <p><i>ѣзжу</i> (стр.)</p>

На месцы *dј старажытнаруская мова засвоіла рэфлекс ж.

Руская мова	Беларуская мова	Украінская мова
<i>хожу</i>	<i>хаджу</i>	<i>ходжу</i>
<i>сужу</i>	<i>суджу</i>	<i>суджу</i>